

Jerzy Kociszewski

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

ZMIANY W POZIOMIE ROZWOJU I ŻYCIA W UKŁADZIE PRZESTRZENNYM I REGIONALNYM POLSKI W WARUNKACH TRANSFORMACJI*

1. Wstęp

W opracowaniu podjęto próbę analizy różnicowania się poziomu rozwoju i poziomu życia w Polsce w ujęciach przestrzennym i regionalnym w procesie transformacji od systemu nakazowo-rozdziałczego do gospodarki rynkowej. Zwrócono uwagę na dwie możliwości interpretacji nierówności występujących w układach przestrzennym i regionalnym, sprawiedliwości rynkowej oraz sprawiedliwości społecznej, konkurujących w wyborze modelu społeczno-ekonomicznego w gospodarce rynkowej. Pierwsza preferuje paradygmat efektywności wzrostu gospodarczego oraz zasadę „więcej równości oznacza mniej efektywności”, uznając, że w podziale dochodów pierwotny jest wkład w tworzenie PKB [19]. Druga opcja kieruje się kryterium rozdziału procesu tworzenia i procesu użytkowania, przyjmując, że uczestnictwo w ich użytkowaniu powinno być równe. Według tej zasady – „Nie tylko silni, lecz i słabi mają prawo do bytu” [37]. Krytyka modelu gospodarki rynkowej wskazuje, że narastają w niej trwale głębokie nierówności w dochodach i ubóstwo oraz że wywołują one także skutki ekonomiczne przejawiające się w hamowaniu popytu różnych warstw społeczeństwa na dobra pierwszej potrzeby, a w konsekwencji – w postaci inwestycji oraz wzrostu gospodarczego [31]. Sytuacja ta zagraża także krajom znajdującym się w fazie transformacji, a więc także Polsce [33]. Szczególnie ważnym zadaniem w tym zakresie staje się zapewnienie większości społeczeństwa minimalnego dochodu, a tym samym dostępu do edukacji, sprzyjającej tworzeniu kapitału ludzkiego w następstwie wzrostu

* Autor jest kierownikiem tematu „Ewolucja poziomu rozwoju i życia w Polsce w układzie przestrzennym i regionalnym”, realizowanym w ramach badań statutowych Katedry Historii Gospodarczej AE we Wrocławiu od 2000 r. Artykuł jest próbą syntezy wcześniejszych opracowań analitycznych. Zob. [9; 38, s. 262-284].

gospodarczego regionów słabo rozwiniętych. Nadanie priorytetu kształtowaniu kapitału ludzkiego, np. w Polsce, nie znajduje uznania wobec dominującego paradygmatu wzrostu gospodarczego [15]; zwłaszcza że coraz bardziej konkurencyjny staje się postulat przeorientowania wzrostu gospodarczego opartego na ilościowej ekspansji produkcji dóbr na wzrost zrównoważony, zakładający, że jakość życia daleko wykracza poza konsumpcję dóbr.

Dylemat: efektywność czy sprawiedliwość – przekłada się także na nierówność wzrostu w układach przestrzennym i regionalnym. Kształtowanie neoliberalnego modelu gospodarki rynkowej powoduje, że regiony rozwinięte uzyskują wyższą efektywność nakładów i kumulują czynniki produkcji, odwrotnie niż słabo rozwinięte, ulegające degradacji. Zapis w konstytucji polskiej o społecznej gospodarce rynkowej wyraża dążenie do zapewnienia równych szans rozwoju podmiotom gospodarowania, w tym niwelowanie dysparytetu między regionami silnymi i słabymi [29]. Wielka iluzja transformacji w Polsce polega na tym, że w praktyce polepszaniu efektywności towarzyszy zwiększanie rozpiętości dochodów, np. w grupie pracowników najemnych obniżyły się one o jedną trzecią, a w grupie chłopów gospodarujących indywidualnie – mniej więcej do 60% [28]. Okazało się też, że kształtowanie się klasy średniej jest procesem długookresowym [10]. W modelu państwa opiekuńczego efektywność i sprawiedliwość dystrybucji pozostają stale w konflikcie [24]. Wzrost w gospodarce przestrzennej i regionalnej wywołuje skutki nie tylko ekonomiczne, ale też społeczne. Towarzysząca mu dywergencja prowadzi do zwiększenia różnic w poziomach rozwoju i życia między regionami, konwergencja zaś w tym względzie musi być wspomagana działaniami sektora publicznego, inwestycjami w regionach, np. inwestycjami w infrastrukturę ekonomiczną, zwiększaniem kapitału ludzkiego, tworzeniem warunków do napływu kapitału zagranicznego itp. Z doświadczeń scentralizowanej polityki regionalnej w PRL, zakładającej równomierny rozwój, wynika, że wulgarny egalitaryzm nie tylko nie usunął istniejących dysproporcji w poziomach rozwoju i życia w regionach, ale też nie był akceptowany społecznie [11]. Na aktualność i potrzebę badań nad dysproporcjami przestrzennymi i regionalnymi, opartymi na różnych podstawach aksjologicznych wskazują ekonomiści regionalni zajmujący się procesem transformacji Polski do gospodarki rynkowej [6], traktujący nierówność w rozwoju regionów jako element „długiego trwania” [1; 25].

Do przyczyn utrwalających dysproporcje przestrzenne zaliczają oni zmianę terytorium państwa polskiego po drugiej wojnie światowej, industrializację socjalistyczną oraz uspołecznianie rolnictwa [25]. Pogłębiają się one także pod wpływem transformacji systemowej, co wykazują interdyscyplinarne badania empiryczne socjologów, prawników czy politologów [14]. Za główne przyczyny uznają oni m.in. niedoskonałość rozwoju instytucjonalnego, dychotomiczny podział na wieś i miasto, postępującą metropolizację, poszerzenie peryferii bezrobocia i biedy [13]. Dążenie do poznania, w jakim stopniu wzrostowi gospodarczemu w układach przestrzennym i regionalnym towarzyszy dywergencja, a w jaki konwergencja pozio-

mów rozwoju i życia, wymaga kontynuacji badań, nie tylko w celu postawienia trafnej diagnozy tego problemu, ale też w celu wypracowania strategii przestrzennego rozwoju kraju i polityki regionalnej, a także podjęcia działań łagodzących skutki nierówności w rozwoju gospodarki rynkowej [25].

2. Historyczne uwarunkowania podziałów przestrzennego i regionalnego

W celu poznania skutków transformacji wyrażających się w poziomie rozwoju w układach przestrzennym i regionalnym przyjęto podział kraju na trzy obszary: ziemie zachodnie i północne (dalej skrót ZZiP), ziemie centralne (dalej ZC) i ziemie wschodnie Polski (dalej ZWsch) – podzielone na województwa wchodzące w ich skład według podziału administracyjnego z 1999 r. W analizie nadano im miano regionów, kierując się przede wszystkim ich historycznym „rdzeniem” oraz wykształconymi cechami trwałymi: historycznymi uwarunkowaniami społeczno-gospodarczymi, poziomem zagospodarowania i siecią osadniczą, strukturą społeczno-gospodarczą, uprzemysłowieniem i strukturą agrarną, więziami wewnątrzregionalnymi, funkcją największych ośrodków miejskich itp. [8; 9]. Zgodnie z tymi założeniami poddano egzemplifikacji zmiany poziomu rozwoju i poziomu życia występujące w wyodrębnionych obszarach i regionach. Zmiany te przejawiają się w procesach dywergencji lub konwergencji, prowadzących do zwiększania bądź zmniejszania dysparytetu między nimi. Wyniki analizy pozwalają także na ustalenie, w jakim stopniu historycznie wykształcony podział przestrzenny kraju na bogatszy zachód i biedniejszy wschód jest trwały, a w jakim zakresie podlega zmianie.

ZZiP są położone wzdłuż granicy zachodniej i północnej państwa, a przed wojną stanowiły wschodnią częśćią Niemiec. W okresie PRL traktowano je jako jeden obszar o cechach wspólnych, podzielony administracyjnie na siedem województw; później rozdrobniono go na 14 mniejszych, a w wyniku nowego podziału w 1999 r. powołano na nim sześć województw: dolnośląskie, opolskie, lubuskie, zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie. W wyniku procesu integracji z Polską stały się one elementem kształtującym nową przestrzeń kraju, wpłynęły na modernizację społeczną i gospodarczą Polski, zwiększyły potencjał gospodarki morskiej. Zróżnicowane pod wieloma względami, odznaczają się historycznie wykształconym, rozwiniętym poziomem zagospodarowania i sieci osadniczej, są dobrze uprzemysłowione i zurbanizowane, chlubią się wysoką kulturą materialną. Proces integracji z Polską spowodował na tym obszarze wiele różnorodnych konsekwencji. Strategia industrializacji, forsująca rozwój przemysłu ciężkiego i starych okręgów przemysłowych zepchnęła na drugi plan dążenie do całkowitego zagospodarowania ZZiP. Preferowanie kolektywizacji i uspołecznianie rolnictwa, oparte na Państwowych Gospodarstwach Rolnych, ograniczyło jego rozwój oraz do-

prowadziło do kryzysu rynku lokalnego i małych miast. Brak strategii rozwoju wschodnich i północnych regionów spowodował, że stopniowo zmieniły się one w obszar odpływowy, niezdolny do zapobieżenia emigracji wielu mieszkańców [7]. Proces transformacji w latach 1989-2003 ujawnił specyfikę regionów ZZiP. Przeszły one ponownie restrukturyzację, wyzwalając aktywność społeczności regionalnej. Fundamentem rozwoju regionalnego stały się małe i średnie firmy, nasilił się transfer ziemi do sektora prywatnego; prywatyzacja spowodowała jednak bolesne skutki społeczne w postaci wysokiego bezrobocia [8]. Poziom zagospodarowania i rosnący kapitał ludzki sprzyjały napływowi kapitału zagranicznego, nasilało się oddziaływanie na nie Niemiec oraz cywilizacji zachodniej. Trwałą cechą społeczności lokalnej tych ziem są też jej niskie zakorzenienie i duża mobilność, a także jej skłonność do odpływu i emigracji, otwartość na wpływy cywilizacyjne krajów zachodnich.

Do ziem wschodnich Polski zaliczono (według podziału z 1999 r.) województwa: podlaskie, lubelskie i podkarpackie – których rdzeniem były przedwojenne województwa białostockie i lubelskie (oraz w dużym stopniu lwowskie), istniejące według podziału do 1974 r., a rozdrobnione na mniejsze według podziału z lat 1975-1998. Zmiany ich terytorium w niewielkim stopniu wpłynęły na ich cechy trwałe. W okresie przedwojennym obszar ten, słabo rozwinięty, był zaliczany do tzw. obszaru Polski B; po drugiej wojnie światowej, pomimo industrializacji socjalistycznej, jego status się utrzymał. Zachowuje on ciągłość historyczną społeczności regionalnych; społeczność ta jest głęboko zakorzeniona – mało mobilna. Uwarunkowania historyczne przyczyniły się do słabego zagospodarowania i zindustrializowania tego obszaru. Jest on nisko zurbanizowany i ma słabo rozwiniętą sieć osadniczą; opiera się głównie na gospodarce tradycyjnej – rolnictwie.

Obszar ziem centralnej Polski, położony w części środkowej i południowej kraju, składa się z siedmiu województw, będących częścią przedwojennych obszarów Polski A i B. Jest najbardziej zróżnicowany. Widoczne są w nim skutki przynależności do trzech zaborów. W okresie PRL był obszarem o największym potencjale przemysłowym. Znajdowały się na nim cztery z pięciu największych aglomeracji kraju, w tym stolica – Warszawa. Trwałą cechą tego obszaru jest występowanie skrajnych rozpiętości pod względem poziomu zagospodarowania: obok centrum rozwoju – aglomeracji warszawskiej – są w nim regiony zaliczane do najmniej rozwiniętych w kraju, np. region świętokrzyski.

3. Wskaźniki poziomu rozwoju i poziomu życia oraz metody analizy

W większości dotychczasowych badań zróżnicowanie poziomu rozwoju w ujęciu regionalnym każdorazowo wykazywano na podstawie różnorodnych czynników oraz za pomocą różnych definicji dobrobytu, interpretowanego np. jako osiągnięty poziom życia, stopa życia, jakość życia czy standard życia ludności [17, s. 31 i nast.; 20; 12]. W określaniu skutków, które proces transfor-

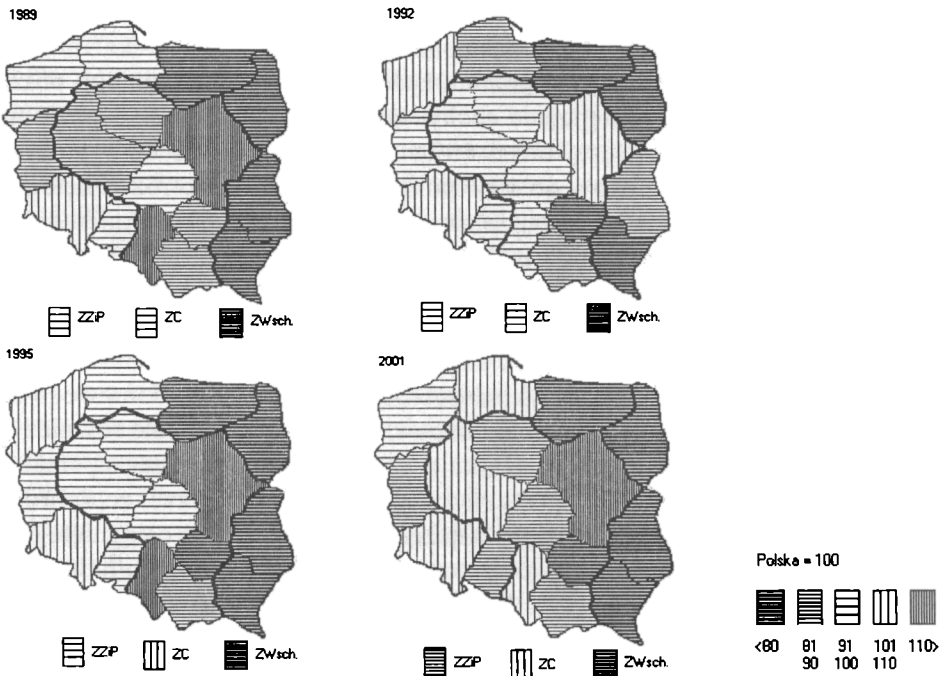
macji do gospodarki rynkowej wywierał na poziom rozwoju i poziom życia w układach przestrzennym i regionalnym posłużono się badaniami nad PKB w „nowych” i „starych” województwach, prowadzonymi w Zakładzie Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS i US w Katowicach [22], oraz niektórymi, opartymi na metodzie taksonomicznej, opracowaniami dotyczącymi zmian poziomu życia w „starych” województwach w latach 1990-1997, tzn. według nie istniejącego już podziału administracyjnego [30]. Na podstawie informacji statystycznych za lata 1989, 1992, 1995-2001 oraz szacunkowych obliczeń PKB podjęto próbę egzemplifikacji zróżnicowania poziomu rozwoju w ujęciach przestrzennym i regionalnym według podziału administracyjnego z 1999 r. Do opisu zmian poziomu rozwoju wyodrębnionych obszarów i regionów kraju przyjęto miernik PKB *per capita*, a następnie na podstawie tego wskaźnika dokonano ich klasyfikacji, odnosząc poziom każdego z nich do średniego poziomu w kraju. Nadano im następujące cechy: wyżej rozwiniętego – o poziomie przekraczającym średnią więcej niż o 10%; rozwiniętego – do 10% powyżej średniej; średnio rozwiniętego – do 10% poniżej średniej; słabo rozwiniętego – o wskaźniku większym niż 10% poniżej średniej; bardzo słabo rozwiniętego – o wskaźniku większym niż 20% poniżej średniej w kraju.

Miernik PKB *per capita* wyraża głównie rozmiary produkcji materialnej, nie oddaje więc w pełni jakości życia, bierze się w nim bowiem pod uwagę efekty zarówno społecznie pożądane, jak i niepożądane, wzrost dóbr materialnych, ale też „antydobry”. Na przykład dobrobyt gospodarstwa domowego zależy nie tylko od rozmiarów strumienia nabywanych produktów, ale również od posiadanego zasobu dóbr trwałego użytku oraz infrastruktury, te zaś są efektem akumulacji z przeszłości [35]. Należy w związku z tym zauważyć, że dobrobyt interpretuje się w literaturze polskiej najczęściej jako miernik osiągniętego w danych warunkach poziomu życia oraz stopień zaspokojenia potrzeb ludności w dobra materialne i kulturalne [12]. Pogłębioną wiedzę o tym uzyskuje się na podstawie niepieniężnych wskaźników rozwoju (opartych na wielkościach fizycznych) w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Przykładem tego są metody genewska UNDRIS¹ czy mierniki taksonomiczne [30]. Dają one możliwość obliczenia miernika syntetycznego poziomu życia w Polsce. Do konstrukcji tego miernika przyjęto 14 wskaźników determinujących poziom życia pod względem poziomu mieszkalnictwa, infrastruktury technicznej, handlu detalicznego, edukacji, ochrony zdrowia, liczby abonentów telewizyjnych, ekologii, przeciętnych dochodów miesięcznych.

¹ Metoda ta po raz pierwszy została przedstawiona w pracy [3]; por. A. Luszniwicz, *Koncepcja mierników życia ludności*, [w:] *Spoleczne aspekty rozwoju gospodarczego*, red. J. Danecki, Warszawa 1974, s. 205-222.

4. Zróźnicowanie poziomu rozwoju w układzie przestrzennym regionalnym w okresie PRL

Wzrost gospodarczy w PRL, oparty na strategii industrializacji socjalistycznej, mający w założeniu niwelować nierównomierności przestrzennego rozwoju kraju, sprzyjał przede wszystkim starym okręgom przemysłowym, w niewielkim więc stopniu zmniejszył różnice w poziomie rozwoju między obszarami ZZiP, ZC oraz ZWsch. Na przykład wskaźnik rozwoju tego ostatniego w 1989 r., wyrażony w dochodzie narodowym brutto na 1 mieszkańca, stanowił około 3/4 wskaźnika krajowego

* Dane za 1986 r. – rys. 1989 r.

PKB dotyczy lat 1986 i 1992 (szacunek); ceny bieżące.

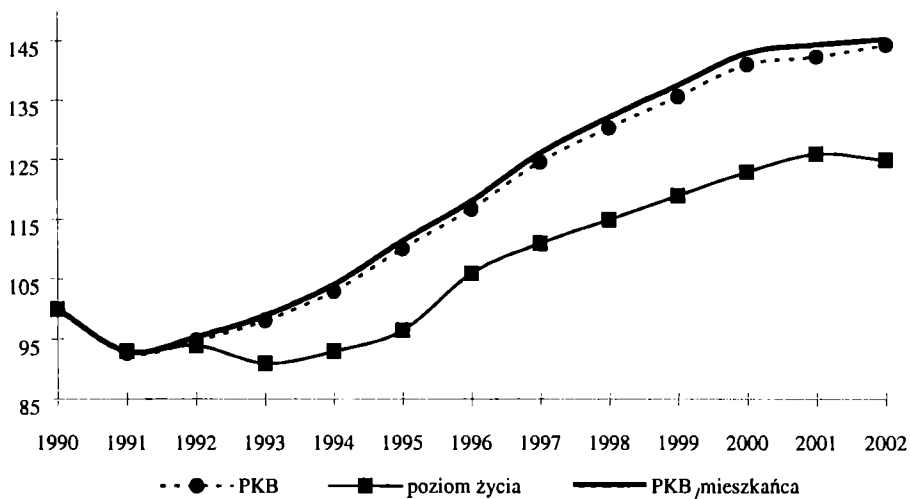
Rys. 1. Poziom rozwoju regionów ZWsch, ZC oraz ZZiP (PKB per capita)

Źródło: obliczenia własne na podstawie: *Problemy zróżnicowania dochodu narodowego Polski według województw*, red. L. Zienkowski, ZBSE GUS i PAN, Warszawa 1989, s. 145; *PKB i dochody ludności według województw 1992*, ZBSE GUS i PAN, Warszawa 1994, aneks; PKB według województw w latach 1995-1998, GUS i US w Katowicach 2000, tab. 1; PKB według województw 2000, ZBSE, GUS US w Katowicach 2002; PKB według województw 2001, ZBSE GUS i US w Katowicach, Katowice 2003, tab. 1.

i był niższy o 17% od ZZiP oraz o 21% od wskaźnika dotyczącego ZC. To oznaczało, że ZC oraz ZZiP miały cechy regionu średnio rozwiniętego, a ZWsch pozostały bardzo słabo rozwinięte. Znacznie większe dysproporcje pod tym względem występowały między regionami (rys. 1). Spośród 16 przyjętych do analizy regionów kraju tylko dwa miały cechy regionu wyżej rozwiniętego – mazowiecki i śląski na ZC, a jeden rozwiniętego – dolnośląski na ZZiP. Cztery wykazywały poziom średnio rozwiniętego: łódzki na ZC oraz pomorski, zachodniopomorski i opolski na ZZiP. Kolejne pięć zaliczono do słabo rozwiniętych: kujawsko-pomorski, małopolski, świętokrzyski i wielkopolski na ZC oraz lubuski na ZZiP. Pozostałe cztery utrzymywały cechy bardzo słabo rozwiniętego, wszystkie wchodzące w skład ZWsch oraz warmińsko-mazurski na ZZiP. Na podwyższenie poziomu rozwoju tych obszarów i w związku z tym uśrednienie tego poziomu hamujący wpływ wywarły istniejące nierówności między regionami: na ZC cztery były słabo rozwinięte, na ZZiP – przeważały średnio rozwinięte oraz słabo rozwinięte, a warmińsko-mazurski był słabo rozwinięty (rys. 1), na ZWsch zaś trwale bardzo niski poziom wykazywały wszystkie regiony. Zmiany w przestrzennym poziomie rozwoju obszarów i regionów dokonywały się głównie pod wpływem alokacji inwestycji – kierowanych przede wszystkim na rozwój przemysłu ZC, w ograniczonym zakresie – na ZZiP, szczególnie na najlepiej zagospodarowany Dolny Śląsk. O zaawansowaniu rozwoju obszarów świadczyła także struktura społeczno-gospodarcza. Strukturę usługowo-przemysłową miały w 1989 r. tylko ZZiP; na ZC utrzymywała się jeszcze funkcja przemysłowo-rolno-usługowa, a ZWsch pozostały pod silnym wpływem tradycyjnego sektora rolnego [20].

5. Wpływ wzrostu gospodarczego na zróżnicowanie poziomu rozwoju

Wzrost gospodarczy w latach 1989-2003 miał wyraźnie postać cyklu transformacyjnego, przybierającego – pod wpływem kryzysu – kształt litery U [28]. Po załamaniu się gospodarki w latach 1989-1992 wszedł on (w latach 1993-2000) w fazę dynamicznego wzrostu, a po recesji w 2001 r. znowu – od 2002 r. – wykazuje ożywienie. Jednocześnie jeszcze bardziej obniżył się poziom życia ludności wyrażony w PKB *per capita*. Zaczął się on polepszać dopiero w 1994 r., chociaż wolniej niż wzrost PKB (rys. 2). Brak pełnych informacji o PKB w regionach nie pozwala rozstrzygnąć, czy cykl transformacyjny w trzech wyodrębnionych obszarach przebiegał tak samo jak w kraju, czy też odmiennie. Szacunkowe obliczenia PKB wskazują, że na etapie kryzysu transformacyjnego najgłębszy jego spadek wystąpił na ZC, nieco łagodniej na ZZiP i ZWsch. Jego skutki były najbardziej widoczne w regionach wyżej rozwiniętych – mazowieckim (który obniżył swoją pozycję do rangi rozwiniętego) oraz jeszcze bardziej – śląskim (który zaczął wykazywać po raz pierwszy cechy średnio rozwiniętego) (rys. 1).

Rys. 2. Dynamika zmian PKB, PKB/mieszkańca i poziomu życia w Polsce w latach 1990-2002 (Polska = 100)

Źródło: opracowano na podstawie: PKB/mieszkańca 1990-2001, „Rocznik Statystyczny” 2001, GUS, 2002, tab. 1.

Wejście na ścieżkę wzrostu gospodarki polskiej w latach 1993-2000 najszybciej objęło ZC (dynamika tego regionu znacznie przewyższyła średnią w kraju), w największym jednak stopniu region mazowiecki wraz z Warszawą (który już w 1997 r. przekroczył poziom rozwoju z 1989 r.), a także – chociaż łagodniej – regiony wielkopolski i małopolski. Bariery restrukturyzacji przemysłu ciężkiego hamowały dynamikę wzrostu regionu śląskiego. Niższa też dynamika wzrostu, głównie wskutek likwidacji PGR oraz restrukturyzacji przemysłu, wystąpiła we wszystkich regionach ZZiP.

Również wolniej rozwijały się bardzo słabo rozwinięte regiony obszaru ZWsch. Do 2000 r. także odmiennie niż w kraju kształtował się stosunek wzrostu PKB do PKB *per capita* na każdym z obszarów. O ile w kraju obie te wartości rosły proporcjonalnie, z niewielką przewagą PKB, o tyle na ZC i ZZiP przyrost *per capita* był wyraźnie wolniejszy, odwrotnie niż na Z.Wsch, wykazujących podnoszenie się poziomu rozwoju szybsze niż wzrost PKB. W latach recesji oraz ożywienia relacje te utrzymywały się na wymienionych obszarach (tab. 1, rys. 4).

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu proces transformacji wpłynął na zmiany poziomu rozwoju w układzie przestrzennym kraju, musi być bardzo ostrożne, m.in. ze względu na szacunkowe dane o PKB oraz skutki zmian administracyjnych.

Na etapie ożywienia gospodarczego (do 2000 r.), zróżnicowany w trzech obszarach wzrost PKB pogłębił tendencję do różnicowania się poziomu ich rozwoju.

Utrzymał się regres ZZiP oraz ZWsch, zwiększyła się przewaga ZC. Powodowało ją przede wszystkim znaczne zbliżenie się obszaru ZC do poziomu określanego jako rozwinięty – koncentrującego większość aglomeracji kraju (rys. 1). Najbardziej zaskakujące jest to, że ZZiP, przechodzące po raz drugi w Polsce głęboką restrukturyzację, wykazują ciągle słabnącą dynamikę rozwoju, a od 2001 r. po raz pierwszy przybrały cechy obszaru słabiej rozwiniętego. Należy też zauważyć, że ZWsch nie stały się przedmiotem działań pozwalających pozbawić te ziemie cech obszaru bardzo słabo rozwiniętego (rys. 4). Zwiększyły się też różnice w poziomie rozwoju regionów. W stosunku do ich klasyfikacji według PKB *per capita* z 1989 r. większość z nich w 2001 r. zachowała dotychczasowy status: regionu wyżej rozwiniętego – zachodniopomorski; słabo rozwiniętego – małopolski, lubuski i kujawsko-pomorski, bardzo słabo rozwiniętego – świętokrzyski, warmińsko-mazurski, podkarpacki, podlaski oraz lubelski. Trzy regiony swój status pogorszyły: śląski obniżył się do rozwiniętego; łódzki i opolski – do słabo rozwiniętego. Tylko regiony wielkopolski i pomorski swój poziom podniosły. Zwiększyła się rozpiętość między regionem dominującym (mazowieckim) a trzema bardzo słabo rozwiniętymi na ZWsch. Jednocześnie liczba regionów rozwiniętych zmalała do dwóch, a bardzo słabo rozwiniętych – zwiększyła się do pięciu (rys. 1).

Tabela 1. Zmiany PKB, PKB/miesz. według obszarów 1995-2001 (Polska = 100)

Obszar	Miernik	1995	2000	2000*	2001
Polska	PKB	100,0	222,3	100,0	105,2
	PKB <i>per capita</i>	100,0	222,0	100,0	105,3
ZZiP	PKB = 100,0	100,0	214,6	100,0	102,9
	udział w krajowym PKB (w %)	26,6	25,7	25,9	25,3
	PKB <i>per capita</i> = 100	100,0	210,0	100,0	102,7
	udział w krajowym PKB (w %)	97	92	93	90
ZC	PKB = 100,0	100,0	228,7	100,0	106,0
	udział w krajowym PKB (w %)	62,3	64,1	63,8	64,3
	PKB <i>per capita</i> = 100	100,0	225,0	100,0	105,5
	udział w krajowym PKB (w %)	101	102	102	102
ZWsch	PKB = 100,0	100,0	204,8	100,0	106,4
	udział w krajowym PKB (w %)	11,1	10,2	10,3	10,4
	PKB <i>per capita</i> = 100	100,0	206,3	100,0	106,6
	udział w krajowym PKB (w %)	77	77	71	72

* W wyniku zmian administracyjnych w 1999 r. dane za 2000 r. różnią się; zmieniła się też baza odniesienia 2000-2001.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: PKB według województw 1995-1998 GUS oraz WUS w Katowicach, 2000 r.; PKB według województw 2000 oraz 2001, GUS oraz WUS w Katowicach, 2002 i 2003.

Spośród 16 regionów kraju pięć obniżyło swój poziom (dwa wysoko rozwinięte, jeden rozwinięty i dwa słabo rozwinięte), a tylko w trzech poziom rozwoju się podniósł (rys. 1).

Analiza porównawcza poziomu rozwoju ZZiP, ZWsch oraz ZC w procesie transformacji wykazuje także różnice w zakresie restrukturyzacji, koncentracji kapitału zagranicznego i ludzkiego oraz inwestycji, a w konsekwencji wpływ na wyposażenie w majątek trwałe, najbardziej na niekorzyść ZWsch, w mniejszym stopniu także na ZZiP. Pod tym względem po raz pierwszy zarysowała się przewaga ZC, szczególnie w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Zróżnicowanie dynamiki wzrostu PKB wywołało zmiany w strukturze gospodarczej obszarów. Na ZC oraz ZZiP spadkowi zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle towarzyszył wzrost absorpcji sektora usługowego, w tym rynkowego, do przeszło połowy ogółu zatrudnionych. Na ZWsch zaś w miarę obniżania się liczby pracujących w sektorze przemysłowym w dalszym ciągu w gospodarce prym wiódł, pomimo przyspieszenia rozwoju usług, sektor rolny.

Siłą napędową rozwoju ZC stał się region mazowiecki, a szczególnie Warszawa, pełniąca funkcję centrum – wykazująca największą przedsiębiorczość oraz koncentrację kapitału zagranicznego oraz sektora usług, a także rosnący popyt. Wspierają ją w tym względzie regiony śląski oraz wielkopolski, mające rozwinięty poziom rozwoju oraz zagospodarowania, ale też korzystny kierunek zmian struktury gospodarczej pod wpływem serwicyzacji. Jednocześnie neutralizują dynamikę rozwoju tego obszaru bardzo słabo rozwinięty region świętokrzyski oraz podlegające głębokiej restrukturyzacji uprzemysłowione regiony śląski i łódzki.

6. Różnice poziomu życia w układach przestrzennym i regionalnym

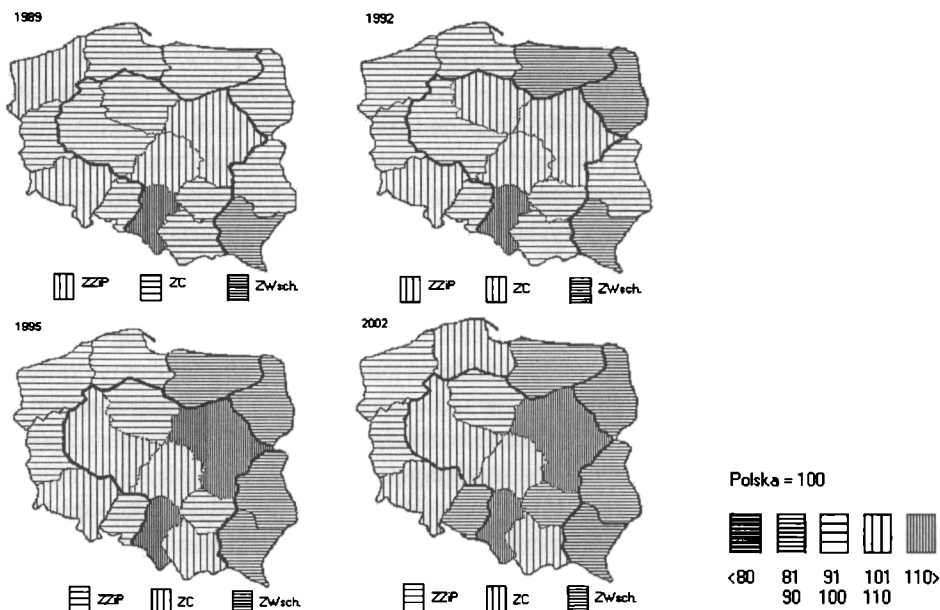
W celu pogłębienia wiedzy o różnicowaniu poziomu rozwoju kraju, obszarów i regionów posłużono się miernikiem syntetycznym poziomu życia. Pozwala on istotnie wzbogacić wiedzę nie tylko o poziomie rozwoju, ale też o poziomie życia w wyodrębnionych obszarach i w regionach, poddać je klasyfikacji, porównać oba poziomy oraz poznać, jak są ze sobą skorelowane. Za jej podstawę przyjęto skalę odchylenia wartości wskaźnika w regionach w stosunku do wzorca krajowego w wyodrębnionych przedziałach czasu (rys. 3). W tym celu, tak samo jak w klasyfikacji poziomu rozwoju, wyodrębniono regiony o poziomie życia (określonego w stosunku do średniej krajowej): powyżej 10% – jako wyżej rozwinięte; rozwinięte – do 10% powyżej średniej; średnio rozwinięte – do 10% poniżej średniej; słabo rozwinięte – więcej niż 10% poniżej średniej; bardzo słabo rozwinięte – więcej niż 20% poniżej średniej (por. pkt 2).

W końcowym okresie PRL polityka egalitaryzmu spowodowała, że różnice między obszarami ZC, ZZiP i ZWsch pod względem poziomu życia były znacznie mniejsze niż różnice w poziomie rozwoju. Wyróżniały się pod tym względem ZZiP – na których utrzymywał się poziom odpowiadający regionom rozwiniętym; poziom średnio rozwinięty miały ZC, a słabo rozwinięty – ZWsch. Żaden z regionów nie

osiągnął cech regionu wyżej rozwiniętego. Pięć miało cechy regionu rozwiniętego (dolnośląski i zachodniopomorski na ZZiP oraz mazowiecki, śląski i łódzki na ZC), a w większości – w dziesięciu regionach – był on średnio rozwinięty (w lubuskim, opolskim, pomorskim oraz warmińsko-mazurskim na ZZiP; w wielkopolskim, małopolskim, kujawsko-pomorskim i świętokrzyskim na ZC; w podlaskim i lubelskim na ZWsch). Najniższy poziom był w województwie podkarpackim. Na wyższy poziom życia ZZiP wpływał jeszcze historycznie wykształcony poziom zagospodarowania. Spośród 14 czynników wpływających na syntetyczny wskaźnik poziomu życia aż 9 wykazało na tym obszarze wartości wyższe niż w kraju. Były to przede wszystkim: niższe zagęszczenie mieszkań, rozwinięta sieć kolejowa, przeciętne wynagrodzenie i sprzedaż detaliczna, opieka zdrowotna, ekologia oraz dostęp do mediów. Z porównania poziomu rozwoju i poziomu życia w układzie przestrzennym i regionalnym do 1989 r. wynika, że cechowały je wyraźnie rozbieżne tendencje: dywergencja w poziomie rozwoju oraz konwergencja pod względem poziomu życia.

Ocena wpływu procesu transformacji na poziom życia ludności w Polsce i w jej regionach nie może być jednoznaczna. Poziom ten jest zdeterminowany głównie czynnikami podtrzymującymi dotychczasowy poziom, takimi jak sieć kolejowa i drogowa, liczba oddanych do użytku mieszkań, których budowa została rozpoczęta wcześniej czy warunki zdrowotne. Inne czynniki zaś wskutek procesów prywatyzacji go stymulują, np. ekologiczne, najbardziej jednak destymulująco wpływa na niego spadek płac i dochodów ludności, szczególnie dochodów ludności wiejskiej, np. w miejscowościach, których aktywność oparta była dotychczas na działalności jednej, zlikwidowanej potem fabryki, czy dochodów mieszkańców starych ośrodków przemysłowych – w wyniku ich likwidacji, np. w Wałbrzychu. Nowymi czynnikami, które wpłynęły na poziom życia, stały się m.in. korzyści z handlu przygranicznego i napływu kapitału zagranicznego. Kryzys transformacyjny ujawnił się w różnym stopniu także pod względem jego rozkładu przestrzennego; głębiej objął regiony słabo rozwinięte – rolnicze, w mniejszym stopniu – średnio rozwinięte i rozwinięte. Wskutek tego w poziomie życia ZC, ZZiP oraz ZWsch przeważa dywergencja (rys. 4).

W drugim etapie transformacji, tzn. w latach 1994-2000, w miarę wzrostu PKB zaczął się podnosić poziom życia w kraju, chociaż znacznie wolniej niż PKB *per capita* (rys. 4). Nasiliły się równocześnie różnice w poziomie życia między trzema omawianymi obszarami. Najbardziej dynamicznie podniósł się on na ZC, znacznie wolniej na Z.Wsch. Zdecydowanie natomiast obniżył się on na ZZiP – w porównaniu z okresem PRL utraciły one wpływ na wzorzec krajowy poziomu życia i ciągle się od niego oddalają. Dekoniunktura w 2001 r. spowodowała nie tylko stabilizację na ZC i na ZZiP, ale też dalsze obniżenie poziomu życia na ZWsch. W związku z tym pogłębił się też dysparytet przestrzenny w stosunku do 1989 r. ZC osiągnęły poziom regionu rozwiniętego, ZZiP obniżyły swój poziom do średnio rozwiniętego, ZWsch zaś wykazują skłonność do przybierania cech regionu bardzo słabo rozwiniętego (rys. 3).

Rys. 3. Poziom życia w regionach ZWsch, ZC oraz ZZiP

Źródło: obliczenia własne na podstawie: „Rocznik Statystyczny Województw” 1990, 1993, 1998, 2001, 2003.

Zwiększyła się również rozpiętość w poziomie życia między regionami. Największy awans odnotował pod tym względem region mazowiecki – wraz ze śląskim zaczął on wykazywać cechy regionu wyżej rozwiniętego; zwiększyła się też z trzech do pięciu liczba regionów o poziomie rozwiniętym – były to: wielkopolski, łódzki oraz małopolski na ZC oraz dolnośląski i pomorski na ZZiP. Jednocześnie zmniejszyła się z dziewięciu do trzech liczba regionów średnio rozwiniętych: kujawsko-pomorski na ZC oraz lubuski i zachodniopomorski na ZZiP. Na dywergencję w znacznym stopniu wpływ miało sześć regionów: świętokrzyski na ZC, opolski i warmińsko-mazurski na ZZiP oraz lubelski na ZWsch, gdzie poziom życia spadł do poziomu regionów słabo rozwiniętych – podkarpackiego i podlaskiego.

Na dywergencję w poziomie życia regionów wpływały w różnym zakresie bezpośrednio bądź pośrednio czynniki go determinujące. Dziewięć z nich oddziaływało na niego stymulująco, najbardziej – popytowe, tj. dochody i płace ludności, sprzedaż detaliczna, oraz ekologiczne, pozostałe zaś go destymulowały, głównie budownictwo mieszkaniowe, sieć kolejowa, warunki kształcenia, opieka zdrowotna oraz dostęp do mediów (rys. 3).

Oprócz zróżnicowanego wpływu na poziom życia w trzech obszarach wymienione czynniki odznaczały się też odmienną dynamiką i powodowały odmienne skutki. Na

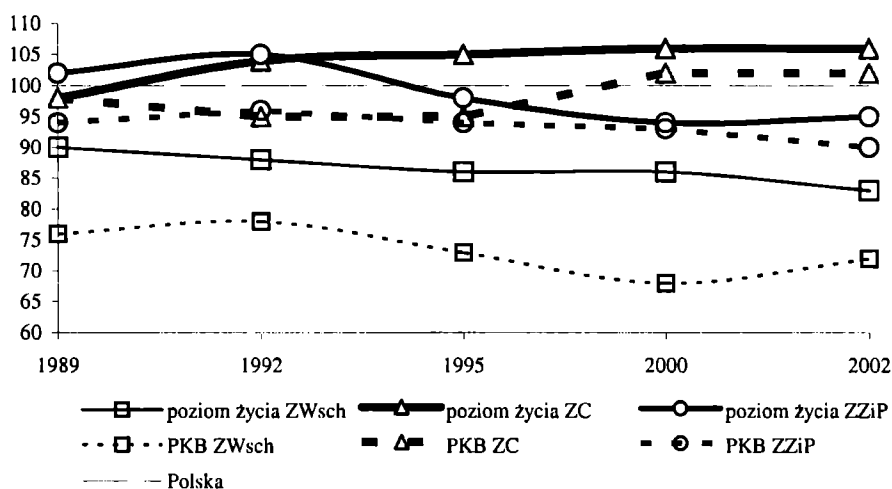
przykład inwestycje budowlane, wyrażone stosunkiem liczby oddawanych mieszkań do liczby zawieranych małżeństw, dały pozytywny rezultat tylko na ZC; w dwóch pozostałych obszarach ich wpływ był malejący. Ostatecznie więc wpływ wskaźników zarówno stymulujących, jak i destymulujących poziom życia spowodował, że tylko na ZC wartość wszystkich czynników przewyższa wzorzec krajowy, ich działanie zatem – w przeciwieństwie do dwóch pozostałych obszarów – przyniosło efekt dodatni. Na ZZiP liczba czynników stymulujących poziom życia systematycznie maleje; są nimi: poziom ekologii, sieć kolejowa i dostęp do mediów, pozostałe natomiast działają destymulująco: warunki kształcenia i opieka zdrowotna. Na ZWsch spadek poziomu życia w stosunku do wzorca krajowego wynika ze zbyt jeszcze słabych impulsów go pobudzających, np. niskiego popytu wewnętrznego i braku możliwości zwiększenia dochodów i płac oraz z najniższego w kraju poziomu ochrony środowiska. W konsekwencji zwiększył się dysparytet dobrobytu wewnątrz obszarów (rys. 3). W większości regionów ZZiP poziom życia kształtuje się poniżej wzorca krajowego, a niektóre z nich utraciły dotychczasowy status; tylko dolnośląski utrzymał poziom regionu rozwiniętego. Zachodniopomorskie spadło do grupy średnio rozwiniętych, a opolskie nawet do słabo rozwiniętych. Powiększył się też dysparytet krańcowych wartości poziomu życia regionów na ZZiP – dolnośląskiego i warmińsko-mazurskiego. Na ZC zaś dynamiczny wzrost poziomu życia jest podtrzymywany przez regiony aglomeracyjne, głównie mazowiecki, a w mniejszym stopniu także śląski, małopolski, wielkopolski i łódzki. Szczególną w tym rolę odgrywa miasto Warszawa, odnoszące duże korzyści aglomeracyjne, skupiające prawie połowę kapitału zagranicznego i większość instytucji zagranicznych. W konsekwencji prowadzi to do narastania skrajnych rozpiętości w poziomie życia wewnątrz obszaru, szczególnie w stosunku do świętokrzyskiego, trwale wykazującego cechy regionu słabo rozwiniętego i niski poziom życia. Na ZWsch wszystkie regiony wykazują trwale – według syntetycznego wskaźnika – cechy bardzo słabo rozwiniętych i najniższy poziom życia – są najbardziej oddalone od wzorca krajowego (rys. 3).

7. Korelacja poziomu rozwoju oraz poziomu życia

Nierównomierność dynamiki wzrostu gospodarczego w procesie transformacji wyraziła się w odmiennej dynamice kształtowania PKB *per capita* oraz poziomu życia w kraju (rys. 2 i 4). Na etapie pierwszym załamał się zarówno PKB *per capita*, jak i poziom życia. Na etapie drugim PKB oraz PKB *per capita* zwiększały się w podobnej proporcji, wyraźnie jednak wolniej i dłużej trwało podnoszenie poziomu życia. W związku z tym do wyrównania poziomu rozwoju z 1989 r. według PKB *per capita* doszło z kilkuletnim opóźnieniem, a poziomu życia – w 1996 i 1997 r. W kolejnych latach relacje między nimi się utrzymywały, także w okresie ponownego ożywienia, czyli w latach 2002-2003.

Przeliczenie PKB *per capita* oraz wskaźnika syntetycznego – jako wzorców krajowych – na wartości względne pozwoliło ustalić zmiany relacji między nimi w wyodrębnionych obszarach i regionach oraz dystansu do wzorca krajowego w wyodrębnionych okresach (rys. 4), tzn. prześledzić, w jakim stopniu są one skorelowane, a w jakim ulegają dywergencji (rys. 4).

W końcu okresu PRL między trzema obszarami występował zarówno pod względem poziomu rozwoju, jak i poziomu życia w stosunku do wzorca krajowego istotny dysparytet, głębszy w poziomie rozwoju i łagodniejszy w poziomie życia. Zarówno na ZZiP, jak i na ZWsch poziom życia był niższy od poziom rozwoju, a na średnio rozwiniętych ZC były one równe (rys. 4).

Rys. 4. PKB *per capita* oraz poziom życia na ZZiP, ZC i ZWsch (Polska = 100)

Źródło: jak rys. 2 i 3.

W większości regionów kraju poziom życia przewyższał poziom rozwoju. Jednak najbardziej widocznym skutkiem tzw. egalitaryzacji polityki państwa była odwrotna sytuacja w regionach wyżej rozwiniętych – mazowieckim i śląskim, gdzie poziom rozwoju znacznie przewyższał poziom życia.

W trzech analizowanych obszarach nasiliły się pod wpływem procesu transformacji dysproporcje między oboma poziomami, zwiększyły się one także w regionach (rys. 4). W wyniku dynamicznego wzrostu PKB *per capita* oraz poziomu życia ZC przybrały cechy regionu rozwiniętego, a poziom życia na tym obszarze znacznie przewyższył poziom rozwoju. Odwrotne tendencje – niższą w stosunku do wzorca krajowego dynamikę PKB *per capita* oraz poziomu życia wykazują dwa pozostałe obszary. Na ZZiP niższej dynamice wzrostu *per capita* towarzyszy ciągle obniżanie się poziomu rozwoju do odpowiadającego regionom słabo rozwiniętym, a pod względem po-

ziomu życia – regionom średnio rozwiniętym. ZWsch zaś wykazują, że wzrost gospodarczy nie tylko nie złagodził dystansu do wzorca krajowego, lecz nawet – przeciwnie – pod względem zarówno poziomu rozwoju, jak i poziomu życia ten dystans się zwiększył, z zachowaniem przewagi poziomu życia. Z tego też względu w dalszym ciągu zachowują one cechy regionu słabo rozwiniętego, a pod względem poziomu rozwoju – bardzo słabo rozwiniętego. Proces transformacji w układzie przestrzennym nasilił więc tendencję do dywergencji – coraz wyższemu w stosunku do wzorca krajowego poziomowi życia na ZC towarzyszy obniżanie się go na ZZiP oraz na ZWsch. Zróżnicowana też jest na nich korelacja między poziomem rozwoju i poziomem życia. Na ZC w miarę podnoszenia się poziomu rozwoju następuje jeszcze szybsze polepszanie się poziomu życia, na ZZiP natomiast spadek poziomu rozwoju jest głębszy niż poziomu życia. Również na ZWsch oba poziomy oddalają się od wzorca krajowego – bardziej jednak poziom życia. Dywergencję potwierdzają także zmiany w regionach. Wśród 16 z nich tylko w dwóch poziom rozwoju się podniósł, ale tylko w mazowieckim wraz z nim także poziom życia; w wielkopolskim zaś pozostał on na tym samym poziomie. Także z 9, które zachowały dotychczasowy poziom rozwoju, tylko w małopolskim i pomorskim poziom życia się podniósł. W innych regionach w tej grupie oraz w 5 pozostałych obniżeniu poziomu rozwoju towarzyszy spadek poziomu życia (rys. 1 i 3). Pogłębiła się też rozpiętość między regionami wyżej i bardzo słabo rozwiniętymi, tzn. mazowieckim a bardzo słabo rozwiniętymi na ZWsch, których poziom rozwoju jest stały, a które pod względem poziomu życia ulegają degradacji (rys. 1 i 3). Odmiennie też niż w okresie wyjściowym kształtują się proporcje poziomu rozwoju i poziomu życia w regionach o wyższym poziomie – mazowieckim i śląskim. Szczególny przebieg restrukturyzacji regionu śląskiego wywołał istotną zmianę w proporcji obu mierników – po raz pierwszy poziom życia jest w tym regionie wyższy niż PKB *per capita*; odmiennie niż w mazowieckim – gdzie dynamika wzrostu gospodarczego powoduje narastanie przewagi PKB *per capita* nad stabilizującym się poziomem życia, głównie pod wpływem Warszawy.

Określenie wpływu transformacji na poziom rozwoju i poziom życia w przyjętych ujęciach przestrzennym i regionalnym potwierdziło korzyści zmodyfikowania dotychczasowego podziału Polski na „bogatszy zachód i biedniejszy wschód”, na bardziej odpowiadający rzeczywistości – podział na ZZiP, ZC oraz ZWsch. Pozwala on zarówno wykazać odmiennie ich cechy trwałe, wykształcone historycznie, jak i badać nowe kierunki ich rozwoju pod wpływem gospodarki rynkowej i integracji z Unią Europejską. Analiza poziomu rozwoju i poziomu życia w wyodrębnionych obszarach i regionach kraju, potwierdza potrzebę wypracowania dla każdego z nich – na podstawie odmiennego paradygmatu metodologicznego – odpowiedniej strategii oraz modelu rozwoju społeczno-gospodarczego. Tym bardziej że coraz bardziej konkurencyjnym paradygmatem staje się postulat przeorientowania wzrostu gospodarczego opartego na ilościowej ekspansji produkcji dóbr na wzrost zrównoważony, zakładający, że jakość życia daleko wykracza poza konsumpcję dóbr.

Narastanie dywergencji w gospodarce przestrzennej i regionalnej Polski wymusza rozwiązanie w polityce ekonomicznej dylematu, w jakim stopniu jej przeciwdziałaniu służyć będzie model gospodarki rynkowej oparty na efektywności i sprawiedliwości rynkowej, a w jakim – oparty na rynkowej sprawiedliwości społecznej, uwzględniającej konieczność korekcyjnej polityki państwa w regionach, szczególnie w tworzeniu warunków do wzmocnienia aktywności oddolnej polityki regionalnej samorządów ZZiP oraz ZWsch, działań sprzyjających akumulacji wewnętrznej, tworzenia kapitału ludzkiego, polityki społecznej minimalizującej bezrobocie i biedę.

Literatura

1. Braudel F., *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV i XVIII w.*, t. 1-3, PIW, Warszawa 1992.
2. Clark C., *The Conditions of Economic Progres*, London, Macillan 1957.
3. Drewnowski J., Scott W., *The Level of Living Index*, UNRISD, Genewa 1966.
4. Dziewulski J., *Sprawiedliwość społeczna jako przedmiot sporu*, [w:] *Efektywność a sprawiedliwość*, red. J. Wilkin, Key Text, Warszawa 1997.
5. Fisher. G.B., *Production, Primary, Secodary and Tertiary*, [w:] *Economic Record* 1993.
6. Jałowicki B., Gorzelak G., *Problematyka społeczna w gospodarce przestrzennej*, [w:] *Współczesne problemy rozwoju Rozwoju Regionalnego*, Warszawa 1998, Biuletyn KPZK PAN 180.
7. Kociszewski J., Popławski M., Struś M., *Wyrównywanie się poziomu warunków bytowych ludności w procesie integracji gospodarczej oraz wzrostu gospodarczego regionów Polski ze szczególnym uwzględnieniem „bogatszego zachodu i biedniejszego wschodu”*, [w:] *Metodologia pomiaru jakości życia*, red. W. Ostasiewicz, AE, Wrocław 2001.
8. Kociszewski J., *Proces integracji ziem zachodnich i północnych z Polską*, AE, Wrocław 1999.
9. Kociszewski J., *Rozwój i restrukturyzacja rolnictwa Ziem Zachodnich i Północnych w warunkach przechodzenia do gospodarki rynkowej*, [w:] *Agrobiznes w krajach Europy Środkowej w aspekcie integracji z UE*, t. II, AE, Wrocław 1998.
10. Kornai J., *Stabilizacja i wzrost w procesie transformacji. Przypadek gospodarki węgierskiej*, Warszawa 1998.
11. Kukliński A., *Gospodarka przestrzenna i studia regionalne*, Warszawa 1980, Biuletyn KPZK PAN 111.
12. Luszniwicz A., *Statystyka społeczna*, PWE, Warszawa 1982.
13. Luszniwicz A., *Koncepcja mierników życia ludności*, [w:] *Spoleczne aspekty rozwoju gospodarczego*, red. J. Danecki, Warszawa 1974.
14. *Manowce polskiej prywatyzacji*, red. M. Jarosz, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2001.
15. Mijakowska J., *Problemy demograficzne i społeczne ziem zachodnich i północnych. Zarys retrospektywny*, [w:] *Demografia i społeczeństwo ziem północnych 1945-1995. Próba bilansu*, Warszawa 1996.
16. Mishan E.J., *Spór o wzrost gospodarczy*, PIW, Warszawa 1986.
17. Myrdal G., *Economic Theory and Underdevelopment Regions*, London 1965.
18. Narkiewicz J., *Regionalne różnicowanie rozwoju społeczno gospodarczego Polski*, „Wiadomości Statystyczne” 1998 nr 10.
19. North D., *Location Theory and Regional Economic Growth*, „Journal of Political Economy” 1955, t. 6.
20. Okun A., *Ceny i ilości. Analiza makroekonomiczna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1991.
21. Opałło M., *Problemy systematyzacji mierników rozwoju regionów*, [w:] *Mierniki rozwoju regionów*, GUS, Warszawa 1969.

22. Piskozup A., *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, Ossolineum, Wrocław 1987.
23. *PKB według województw 1999, 2000, 2001*, ZBSE GUS, US Katowice 2001, 2002, 2003.
24. *PKB według województw 1995-1998*, Zakład Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS, Urząd Statystyczny, Katowice 2000.
25. Polanyi K., *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*, Bacon Press, Boston 1965.
26. *Polska przestrzeń w okresie długiego trwania*, red. A. Kukliński, Warszawa 1997, Biuletyn KPZK PAN 178.
27. *Problemy zróżnicowania dochodu narodowego Polski według województw*, red. L. Zienkowski, GUS, Warszawa 1989.
28. Rossati D.K., *Polska droga do rynku*, PWE, Warszawa 1998.
29. Skarżyński R., *Państwo i społeczna gospodarka rynkowa. Główne idee polityczne ordoliberalizmu*, Warszawa 1994.
30. Struś M., Popławski M., *Różnicowanie się poziomu rozwoju oraz poziomu życia w układzie przestrzennym Polski w procesie transformacji systemowej*, [w:] *Przemiany i perspektywy polskiej gospodarki w procesie integracji z gospodarką światową*, red. K. Piech, G. Szczodrowski, Instytut Wiedzy SGH, Warszawa 2004.
31. *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu przestrzennym*, red. A. Zeliaś, AE, Kraków 2000.
32. Todaro M.P., *Economic Development in the Third World*, red. Longman, With Plains 1994.
33. Walicki A., *Zakres wolności. Źródło władzy*, „Przegląd Tygodniowy” 1997 nr 10.
34. Wallerstein E., *The World System after the Cold War*, „Journal of Peace Research” 1993.
35. Wilimson J.G., *Regional Inequality and the Proces of National Development. A Description of the Patterns*, [w:] *Economic Development and Cultural Change*, 1985, vol. XXX.
36. Wilkin J., *Efektywność a sprawiedliwość jako problem ekonomiczny*.
37. Zienkowski L., *Powódź a produkt krajowy brutto*, „Wiadomości Statystyczne” 1997 nr 9.
38. Zienkowski L., *Rozpiętości w dochodowe*, „Nowe Życie Gospodarcze” 1963 nr 10.

THE CHANGES OF THE LEVEL OF THE DEVELOPMENT AND LIFE LEVEL IN THE SPATIAL AND REGIONAL SYSTEM DURING THE TRANSFORMATION PERIOD IN POLAND

Summary

The study analyzes the of the as transformation for the development and life level in the spatial and regional system in Poland. The realized effectiveness model according to the economic growth paradigm, in relation to the period of Polish People's Republic causes the differentiation and intensification of the divergence between them. Its result is the growth of superiority in the development and life level in relation to the national pattern, in the central regions, mainly under the influence of the Warsaw agglomeration, systematically lowering in the western and northern regions as well as constantly very low level in the eastern regions. Among 16 Polish regions only in the Mazowiecki region the increasing development level accompanies life level, differently than in the case of most of them, in which it stays at the same level, and as regards the life level it falls. The difference between the regions with the higher and the lowest development level has increased.